

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
та літератури
Донбаського державного
педагогічного університету*

Я. Довгоспинний

*студент факультету спеціальної освіти
Донбаського державного педагогічного
університету*

ПРОБЛЕМА ВИОКРЕМЛЕННЯ МЕЖ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛУЖБОВИХ ДОКУМЕНТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Постановка проблеми. Фразеологія сучасної української літературної мови – одна з наймолодших лінгвістичних дисциплін, основні поняття якої, обсяг проблематики й об'єкт вивчення незмінно привертають увагу дослідників, а тому порушена в пропонованій розвідці проблема ще не має повного й усебічного вивчення в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними вченими ставляться й активно досліджуються найрізноманітніші питання фразеології. Українська фразеологія – і функціональна, й історична – розвивається на базі фольклористичних, етнолінгвістичних, загальнофілологічних праць, важливих фразеологічних збірань Б. Ларіна, О. Потебні, М. Сумцова.

Українські дослідники розробляли різні аспекти цієї порівняно молоді дисципліни. Так, питання семантики знайшли своє висвітлення в працях М. Алефіренка, Л. Боярової, Л. Булаховського й інших. Стилістичний аспект фразеологічних одиниць привертав увагу І. Гнатюка, М. Жовтобрюха, П. Плюща та ін.

Історією, етимологією й становленням фразеологізмів цікавилися М. Демський, Л. Скрипник, В. Ужченко й інші.

Окремої уваги заслуговує дослідження фразеологізмів із погляду стилістики, адже вони набагато виразніше, ніж окремі слова, розподіляються в певних структурно-функціональних стилях, виявляючи свою незалежність до кожного з них, а також до сфери усного чи писемного мовлення.

Найбільш яскраво фразеологізми виявляються в живому мовленні, тому чимало сучасних дослідників приділяють увагу проблемам фразеології, що містить у собі заряд експресії й емоційної наснаги. Проте фразеологізми офіційно-ділового стилю потребують ретельного й усебічного дослідження, оскільки вони є одним із засобів вираження національної специфіки мови, адже в текстах службових документів міститься низка тих оригінальних, неповторних особливостей української мови, що вирізняють її з-поміж інших близькосторідних.

Фразеологічні одиниці, які функціонують у діловому спілкуванні (як в усному, так і в письмовому), є доволі самобутніми. Своім багатством офіційно-ділова фразеологія, на думку Ю. Мосенкіса, «репрезентує глибину традицій суспільно-правового життя, державних інституцій. Від літописних договорів перших Рюриковичів і Руської правди через староукраїнські грамоти й козацько-гетьманські державні традиції до сучасної української законодавчої, судової фразеології ділового мовлення – ось шлях цього шару мовних багатств» [1, с. 4].

Як показують дослідження, у функціонально-стилістичному аспекті необхідно виділяти літературні фразеологічні одиниці (книжні, нейтральні, розмовні, народно-поетичні) і нелітературні (просторічні). Книжна фразеологія залежно від сфери використання, жанрових і мовних особливостей поділяється на наукову, офіційно-ділову, публіцистичну та поетичну.

Метою нашого дослідження є виявлення специфіки книжних стилістично маркованих фразеологічних одиниць, а конкретніше – фразеологізмів офіційно-ділового стилю, які, на жаль, у сучасному мовознавстві досліджені мало, оскільки мовні особливості цього стилю ще не знайшли достатнього висвітлення в працях сучасних лінгвістів.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- виявити основні критерії встановлення меж фразеологізму в офіційно-діловому стилі;
- схарактеризувати фразеологічні одиниці названого стилю як складову частину контексту.

Виклад основного матеріалу. Через відсутність у науковій літературі загально визнаного терміна на позначення фразеологічної одиниці дослідники полемізують із приводу того, які одиниці мови слід залучати до фразеологічної системи. Так, зокрема, відома дослідниця фразеології Г. Іжакевич відзначила, що «не всі фразеологізми містять у собі заряд експресії й емоційної наснаги. У системі фразеологічних засобів кожної мови розрізняють за їх стилістичною приналежністю дві виразно окреслені групи одиниць. До першої групи належать фразеологізми, образно-експресивні за своєю природою, друга група фразеологізмів включає до свого складу стійкі номінативні словосполучення, термінологічні вирази й офіційно-ділові

формули» [2, с. 15]. Автор наголосила, що друга група є різною за характером і силою спаяності складових компонентів фразеологізмів і нейтральною в експресивно-емоційному плані. Відомо, що повноцінне функціонування фразеологічних одиниць, характер і специфіка їхнього значення виявляються в процесі реалізації їх у мовленні, у контексті, оскільки потрапляючи в контекст, фразеологізми стають його невід’ємною складовою частиною. Тому фразеологічні одиниці, перебуваючи поза межами контексту, несуть не повну інформацію про окремі явища об’єктивної дійсності, а становлять собою абстрактну схему, яка в кожній мовленнєвій ситуації наповнюється особливим, характерним лише для цього контексту змістом. І тільки контекст у цій системі визначає те чи інше значення фразеологізму, посідаючи чільне місце в його інтерпретації.

З особливостями функціонування фразеологічних одиниць у процесі мовлення тісно пов’язане питання встановлення їхніх меж. В українському мовознавстві ця проблема, на жаль, ще не має повного й однозначного вирішення. Це також стосується і фразеологізмів офіційно-ділового стилю, оскільки тут функціонують як безобразні, так і емоційно забарвлені словесні формули. Невизначеність самого поняття фразеологізму, а також недостатнє його дослідження в межах офіційно-ділового стилю створює значні труднощі у виділенні фразеологічних одиниць із контексту.

На думку мовознавців (В. Білоноженко, І. Гнатюк та ін.), фразеологи повинні зважати на те, що опис функціональних особливостей фразеологізмів передбачає їх аналіз як із погляду форми, так і змісту. Тому цілком слушно під час добору потрібної формули інтерпретації фразеологічної одиниці зважати також і на те, щоб уникати часто невиправданого розширення її меж. Саме пошук потрібної формули тлумачення певного фразеологізму є досить важким, свідченням чого є деякі розходження у способах інтерпретації фразеологічної одиниці, викликані особливостями її функціонування.

На думку О. Бабкіна, потрібно зважати на те, що завданням фразеологічного тлумачення є розкриття семантики фразеологізму, показ особливостей його функціонування в мовленні, оскільки у фразеології, на думку О. Ахманової, «діють одночасно дві сили: доцентрова й відцентрова. Доцентрові сили створюють так звані внутрішній контекст фразеологічної одиниці, а також цілісність її номінації. Відцентрові ж сили, навпаки, забезпечують певну семантичну самостійність компонентів, зумовлену тим, що фразеологізми утворилися на базі окремих слів, за якими була закріплена певна семантична інформація» [3, с. 170]. Звідси випливає, що внутрішні зв’язки – це зв’язки між компонентами фразеологізму, а зовнішні – це його зв’язки з іншими елементами речення. Особливість становлення меж фразеологізмів і виділення їх із контексту зумовлюється також і тим, що в лінгвістиці зміст фразеологічної одиниці розкривається за допомогою особливої семантичної мови, яку науковці називають метамовою.

Установлення меж фразеологічної одиниці під час виділення її з контексту тісно пов’язане, на нашу думку, з її змістом, оскільки останній складається як із семантичного, так і з граматичного значення й не може бути представлений поза формою. Тому під час добору формули тлумачення має враховуватися не лише фразеологічне значення, але також і форма (структура фразеологічної одиниці).

Фразеологічне значення залежить від граматичних особливостей фраземи, оскільки її зв’язки зі словами в реченні визначаються лексико-граматичною характеристикою, що означає її співвіднесеність з окремою частиною мови. Фразеологізми органічно вписуються в частиномовну систему, але не втрачають при цьому свою специфіку. Це говорить про те, що фразеологічні одиниці не є тотожні словам, а лише можуть співвідноситися з ними.

З метою встановлення співвіднесеності фразеологізму з окремою частиною мови в семантичному аспекті необхідно визначити категоріальне значення, під яким у сучасному мовознавстві розуміють «найзагальніше значення (наприклад, дії, предметності, якості тощо), властиве різним семантико-граматичним розрядам фразеологічних одиниць» [3, с. 58]. Тому морфологічне оформлення фразеологічних одиниць, які співвідносяться з окремими частинами мови, визначається або через збереження лексико-граматичних особливостей граматично опорного компонента, або через їх синтаксичне функціонування. Практично виділяють такі лексико-граматичні групи фразеологізмів: субстантивні, ад’єктивні, дієслівні, адвербіальні, вигуківі. Предметом нашого дослідження є *субстантивні та дієслівні* фразеологічні одиниці, оскільки вони доволі активно функціонують у текстах службових документів першої половини ХХ ст.

З огляду на різноманітність та специфіку використання фразеологічних одиниць у різних контекстах лінгвістам поки не вдалося виокремити певний загальноновизнаний спосіб виділення й тлумачення фразеологізму. Тому під час виділення фразеологічних одиниць у нашому дослідженні ми користувалися загальними рекомендаціями в цьому аспекті, виходячи з основних ознак фразеологізму та критеріїв його виділення з контексту. У процесі добору мовного матеріалу бралася до уваги поєднання двох і більше слів у семантично цілісну одиницю, оскільки саме нарізна оформленість є однією з визначальних ознак фразеологічних одиниць. При спробі встановити межі фразеологізмів, які функціонують у текстах службових документів першої половини ХХ ст., ми брали до уваги й такі їх ознаки, як цілісність значення, відтворюваність, відносну постійність структури фразеологізму й експресивність як його виразу властивість.

Цілісність значення фразеологічної одиниці вирізняється внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу та деактуалізації слів-компонентів, які, входячи до складу фразеологізму, дещо втрачають свою предметну спрямованість (*зняти з роботи, оголосити догану, брати наділ, гарячий вчинок, вшанувати довір’ям, викликати повагу, підносити питання, стати на службу тощо*).

Відтворюваність фразеологічних одиниць виявляється в тому, що вони існують у мові як готові словесні формули, які органічно вплітаються в канву офіційно-ділового тексту. Відносна постійність структури фразеологізмів зумовлена тим, що порядок їх компонентів у більшості випадків є сталим, а це дозволяє нам залучати до фразеології офіційно-ділового стилю такі вислови: *посадова особа, спеціалізація портфелів, кваліфікована особа, дипломатичні зносини, духовний суд, національний кадастр* тощо.

Ще однією ознакою фразеологічної одиниці є експресивність. Дослідження показали, що в текстах офіційно-ділового стилю вона має специфічний характер, оскільки базується не на образності (як в інших функціональних стилях), а на певному зіставленні вільного й фразеологічного сполучень. Дослідження показали, що експресивність знаходить своє виявлення в текстах службових документів першої половини ХХ ст.

Експресивність фразеологічних одиниць офіційно-ділового стилю є своєрідним носієм конотації цих одиниць за парадигмами відповідних протиставлень: *позитивне – негативне; добре – погане; високе – низьке; конкретне – абстрактне* тощо. Це дозволяє говорити про те, що експресивність фразеології офіційно-ділового стилю не робить службовий текст експресивно забарвленим, тому до її складу залучаємо такі фразеологічні одиниці: *хатні вороги українського народу, наймані насильники, національно-шовіністичне вістря, новомодні пани Берліна й Москви, політичний зміст українства, право сильного, загребуца катівська рука, гітлерівський звір, боротьба скажених собак, пасинок партії, право рішачого голосу, політично-урядова каша* тощо. Такі мовні формули активно функціонують в усному діловому мовленні, здійснюючи маніпулятивний вплив на співрозмовників. Завдяки проникненню образної фрази в ділову комунікацію учасники розмови мають можливість бути більш переконливими у своїх поглядах і прагненнях.

Виходячи з названих вище суттєвих ознак фразеологічних одиниць, під час добору мовного матеріалу ми не залучали до фразеології офіційно-ділового стилю абрєвіатури (УНР, ОУН, НКВС, НКДБ, СС, УПА, УСПП, ЗУНР, ОУН-УПА, КПУ (б), УСРР та ін.).

З огляду на специфіку компонентного складу в нашому тлумаченні фразеологізмів не використовуються термінологічні фразеологічні одиниці на позначення тогочасних організацій, відомств, установ (*Зібрання У.Н.Р., Справоздання Генерального секретаріату, Конгрес українських націоналістів, відпоручник партійної організації, Секретарство судових справ, Рада Народніх Міністрів, Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, Краєвий урядовий вісник, Рада генеральних старшин українського національного козацького товариства, Генеральне секретарство внутрішніх справ, Державна генеральна канцелярія, Петроградський тимчасовий український революційний комітет* тощо), а також позначення високих посадових осіб (*член Палати Панів Австрійської Державної Ради, Порядкуючий в Народному Суді У.Н.Р., Міністр-предсідник, Кольпортер Повітової соціалістичної Ради, Гетьман Всієї України Отаман Ради Міністрів, державний Столоначальник* тощо), оскільки, на наш погляд, вони окреслюють доволі складні поняття та явища об'єктивної дійсності, пов'язані з певними суспільно-історичними подіями, а тому їх потрібно розглядати як складову частину контексту, інтерпретуючи в спеціальних словниках-довідниках.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, особливості встановлення меж фразеологічних одиниць у текстах службових документів першої половини ХХ ст. зумовлюються визначальними ознаками фразеологізму: цілісністю значення, відтворюваністю, відносною постійністю структури фразеологізму, експресивністю як виразовою властивістю фразеології, що сприяє полегшенню виокремлення їх із контексту, а також дозволяє описувати ці специфічні мовні формули в лексикографічних працях.

У перспективі дослідження – подальше виявлення особливостей фразеології офіційно-ділового стилю на матеріалі текстів службових документів.

Література:

1. Мосенкіс Ю. Всесвіт у дзеркалі японської мови : словесні символи культури Японії / Ю. Мосенкіс, М. Якименко. – К. : А+С, 2005. – 352 с.
2. Їжакевич Г. Стилiстична класифікація фразеологізмів / Г. Їжакевич // Укр. мова і л-ра в школі. – 1971. – № 10. – С. 13–21.
3. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов / О. Ахманова. – М. : КомКнига, 2007. – 570 с.

Анотація

О. СУШКО, Я. ДОВГОСПИННИЙ. ПРОБЛЕМА ВИОКРЕМЛЕННЯ МЕЖ ФРАЗЕОЛОГІЗМУ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СЛУЖБОВИХ ДОКУМЕНТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Стаття є продовженням циклу досліджень авторів стосовно функціонування фразеологічних одиниць у службових текстах. Основну увагу приділено проблемі встановлення меж фразеологізму в офіційно-діловому контексті. При спробі встановлення меж фразеологічної одиниці враховано такі її ознаки, як цілісність значення, відтворюваність, відносна постійність структури, експресивність.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, межа фразеологізму, офіційно-діловий стиль, контекст.

Аннотация

**О. СУШКО, Я. ДОВГОСПИННЫЙ. ПРОБЛЕМА ВЫДЕЛЕНИЯ
ПРЕДЕЛОВ ФРАЗЕОЛОГИЗМА В ОФИЦИАЛЬНО-ДЕЛОВОМ КОНТЕКСТЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ СЛУЖЕБНЫХ ДОКУМЕНТОВ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА)**

Статья является продолжением цикла исследований авторов относительно функционирования фразеологических единиц в служебных текстах. Основное внимание уделено проблеме установления пределов фразеологизма в официально-деловом контексте. При попытке установления пределов фразеологической единицы учтены такие ее признаки, как целостность значения, воспроизводимость, относительное постоянство структуры, экспрессивность.

Ключевые слова: фразеологическая единица, предел фразеологизма, официально-деловой стиль, контекст.

Summary

**O. SUSHKO, YA. DOVGOSPUNNY. PROBLEM OF SELECTION OF LIMITS
OF PHRASEOLOGICAL UNIT IN AN OFFICIALLY-BUSINESS CONTEXT
(ON MATERIAL OF OFFICIAL DOCUMENTS OF THE FIRST HALF OF XX OF CENTURY)**

The article is continuation of cycle of researches of authors in relation to functioning of phraseology units in official texts. Basic attention is spared to the problem of establishment of limits of phraseological unit in an officialy-business context. At the attempt of establishment of limits of phraseology unit such her signs, as integrity of value, producibility, relative constancy of structure, expressivity, are taken into account.

Key words: phraseology unit, limit of phraseological unit, officially-business style, context.